

HAGYOMÁNY

Mikszáth Kálmán különös házasságai

Az olvasó csak egy *Különös házasság*ot ismer, ezért meglepődik rajta, ha több ilyenről szólunk. Pedig Mikszáth életében is, műveiben is kereste a különösét, két házassága éppoly „különös” volt, mint az elbeszéléseiben, regényeiben bemutatott házasságok legnagyobb része. Csakhogy saját házasságai erkölcsi nagyságát példázzák, a művekben bemutatott házassági tervek és házasságok jórészt a kortársak erkölcselenségét. Mindezt azonban csak részletes elemzéssel világíthatjuk meg.

Milyen sokat olvasunk, hallunk egy-egy lírai költő szerelméről! Ki ne ismerné a diákok közül Lilla vagy Szendrey Júlia nevét? De milyen kevéssé foglalkoztatja az utókort az elbeszélők szerelme, házassága, családi élete! Pedig még az olyan zárkózott, szemérmes író is, amilyennek Mikszáthot ismerjük, újra meg újra visszaemlékezik a múltira, és regényeiben megtaláljuk egykori udvarlásának, jegyességének, házasságának nyomait. Az ő két házassága — akár mint emlék, akár mint erkölcsi mérce — ott olvasható a nagy regények, a *Különös házasság*, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* és *A fekete város* lapjain is.

Milyen volt hát az első különös házasság? Ennek nemcsak külső történetét, eseményeit ismerjük, hanem hátterét is, és hála Mikszáth Kálmánné *Visszaemlékezései*, meg kettejük levelezése kritikai kiadásának, az olvasó nyomon követheti fejtegetésünket.

Az még nem tenné különössé, hogy a fiatalok szeretik egymást, a szülők pedig nem akarják lányukat olyan fiatalemberhez adni, akinek nincs biztos keresete, állása. Mauks Mátyás, Nógrád vármegye szolgabírája azzal a feltétellel adná Ilonkát Mikszáthhoz, ha az ifjú esküdt hajlandó lenne megyei szolgálatba lépni. Csakhogy Mikszáth már akkor érzi írói hivatását, Ilonka pedig hisz benne. És Mikszáth, ez a hidegfejű udvarlók, ezt a hitet, bizalmat meg tudja becsülni. Többek között ezt írja neki: „Például én nem tartom valami rendkívüli szépségnek, inkább úgy rémlik néha, hogy nekem nem is tetszik, hanem csak szeretem. Nem tartom okosnak sem. Aztán ösmerem még egy egész csomó hibáját. Ha összeszámítom, hát semmi jót nem találok magában, kivéven azt az egyet, amit milliószor jobban becsülök, mint ragyogó szépségét, fényes lángelmét, kedves neveltséget, szerénységet — tudom, hogy magában van jellem.”

Ez a jellem mutatkozik meg, amikor Ilonka nem akar elválni férjétől, pedig Mikszáth már nem tudja elviselni szenvedését, azt a nyomort, amit az ő makacs hivatásszerelme okozott. Csak csellel veheti rá Ilonkát arra, hogy beadja a válókeresetet, azt írja neki, hogy mást szeret... Hét évig külön élnek, majd Mikszáth, a sikeres író ismét megkéri Ilonka kezét. De ha a férj áldozatkész, a jellemes asszony se marad el mögötte, így válaszol a levélre: „Maga a sors kerekén felül került (hála Istennek) ...Én alája kerültem. Micsoda szomorú figura lennék elmáradott vidéki asszony létemre, maga mellett...”

Hogy tehette azt fel rólam, hogy én valakihez férjhez mentem vagy megyek? Hiszen én magához esküdtem az oltár előtt. Felmenthetett-e az alól engem a törvény? Nem adok én arra semmit, nagyobb úr az én lelkiismeretem, az pedig nem ismeri a visszaesküvést.”

Vajon nem érezzük-e, hogy Tóth Mari, Horváth Piroska, Otrokócsy Rozália jellemének fő vonásai innen erednek? Király István is felhívja a figyelmet Mikszáth nőalakjainak jellemére, *A fekete város* elemzésekor többek között ezt írja: „A regény mondanivalójának hangsúlyosa nem is Fabriciuszon, hanem mint Mikszáth romantikus szerelmi történeteiben mindig, a lányalakon, Otrokócsy Rozálián volt... a Horváth Piroskák és a Tóth

Marik párja volt... Jellemerő és odaadó jóság sugárzott egyéniségéből...”

Ezek a lányok neveltetésük, sorsuk következtében másképpen éreznek, gondolkodnak, mint kortársaik, szinte azt mondhatnánk, hogy női különcök. Otrokócsy Rozáliát egy titok választja el társnőitől, de még Fabriciusztól is: senkinek se szabad megtudni, hogy ő Görgey alispán lánya és álnéven él Lőcsén. Horváth Piroskát apja teljesen elszigeteli a világtól, Tóth Marit a nagy vagyon idegeníti el az őt körülvevő társaságtól. És *Az eladó birtok* Erzsikéje? „...egész nap ki nem szakad a könyv a kezéből. Még egyszer belebolondul, máris tele van szegény fejcsikéje fantáziákkal.” Ez meg éppenséggel Mauks Ilonáról szól, aki belemélyedt az olvasásba, szóba se állt a műveletlen fiúkkal, lányokkal, akik ostobaságokról fecsegték. És ha Mikszáth nőalakjai betyárnak néztek egy-egy jámbor utasembert, Ilonka meg romantikus képzelettel Jenőy Kálmánnak tartotta Mikszáthot, az új esküdtet. Ami pedig a modorát illeti, azt kifogásolja ugyan a nógrádi úri társaság, annál inkább megbecsüli Mikszáth: „Az igaz, hogy a nagysád modorára száz közül kilencvenkilenc ember azt mondta, hogy rossz, hogy excentrikus. Hanem, hát mikor annak a kilencvenkilenc ripóknek nem volt igaza. Mert annak a többi kilencmillió lánynak volt rossz a modora, s csak a nagysádé volt igazi, fölséges... Ez abban áll, hogy önállóan ítél, nem hallgat senki másra.”

Mégsem teljes a harmónia: Ilonka nem tud szakítani szüleiével, ragaszkodik az egyházi szertartáshoz is, Mikszáth végre kifakad: „Hát minek az a cifraság? Mikor ez egészen mindegy az érvényességre nézve. Miért nem kötötte már azt is ki, hogy az esketető pap okvetlenül vereshajú legyen?” Hiszen ha csak ez volna! De mennyit kell ravaszkodni, szaladgálni, míg az esküvőt megtarthatják! Bizonyosan hozzájárult Mikszáth későbbi ingerültségéhez is ez a tortúra, nem szívesen irt házassági ceremóniáról, akkor is ellenszenvvel, gúnyosan vagy ironikus formában.

És most egy közjáték: vajon miért a lányok vannak fölényben? Miért nem ábrázolta Mikszáth önmagát mint eszményi vőlegényt? Elvégre mestere, Jókai szívesen megtette a *Politikai divatokban*, ennek hőse mindazt véghez vitte a szabadságharcban, amit az író tenni szeretett volna... Mikszáth önmagát legfeljebb ironikusan ábrázolta, saját maga eszményítésétől visszatartotta szigorú ízlése. De nem lehetetlen az sem, hogy egy közjátéknak is szerepe volt ebben. Erről az 1873. május 2-án irt levél tanúsodik. Mikszáth megígérte: Ilonkával szakít örökre. A levélben ezt írja: „Megadtam magamat. Valódi öngyilkosság... Mondja ön, hogy vagyoni viszonyaim miatt szakított velem... Én vagy két hét múlva megkérem Tinit, a lapok közlik a hírt, hogy eljegyeztem a bájos és szelleműs Bolyky Tinit...”

Ezt a levelet Mikszáthné kihagyta gyűjteményéből. Lehetséges, hogy az író is lelkipurdalást érzett miatta, s azok a vőlegények, akik mint hozományvadászok indultak, majd megtisztulva ettől, tiszta szerelemből házasodtak, egy kissé az ő útját is mutatják. Marjászky Ildért akár házasodni, de saját birtokát is eladja, mert szerelmes, Wibra Gyuri az esernyő nyelében elrejtett vagyon után kutat, s csak ennek elvesztése után jön rá, hogy az igazi vagyon egy szerető lány szívében található...

Csak azért jöhetett rá, mert az író tudta ezt: hétévi különélés után újra feleségül vette Ilonkát. Most már a házasság erkölcsi és szellemi tartalmáról van szó: Mikszáthné abban találja legfőbb örömét, ha férje novellát formál azokból a történetekből, amelyeket ő vagy testvére, Nelka beszél el neki. Tehát egy kissé modellje, forrása és közönsége, kritikusa az urának. Éppen erre a szellemi közösségre vágyik Mikszáth; annál is inkább, mert jól tudja, milyen kincs nálunk a jó ízlésű, szellemi életet élő asszony. Keserű sorokat ír erről a *Különös házasság* harmadik fejezetében. Szól a régi asszonyokról, akik „csak testből álltak, és kis mértékben némi lélekből.” Bizony, a mai asszonyok se állnak meg a helyüket a francia szalonokban. A francia hölgyek parfümjét, ruháját, kalapját meghozatják ugyan, de „szellemük

lebilincselő varázslat, gazdag szívük. érdekes gondolatviláguk azonban nem bír átlopózkodni a határon.”

A szülői engedély nélkül, lányszöktetéssel járó első, és a hét év után kötött romantikus második házasság, amely nyilván kétszeri sajátos jegyességgel járt együtt, Mikszáth életének legnagyobb élménye. Ezért nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az író csaknem valamennyi művében éppen a jegyességről, a házasságról beszél. Ehhez természetesen olvasmányai is hozzájárultak, sőt a sok népmese ballada is, amelyeket gyermekkorában hallott.

A balladák elsíratják a juhászlegényt, aki bárókisasszonyt szeretett, Kádár Katát, a jobbágylányt, akinek szerelmét még holtában is megcsúfolták. A szerelem érzése és a házasság intézménye újra meg újra összeütközik egymással, a könyörtelen osztálytársadalom elpusztítja a szerelmeseket. Másfelől a tündérmese hőse szembeszáll a veszedelemmel, és erővel, bátorsággal, de főképpen táltos ló, segítő állatok útján eléri célját. Sikerét éppen a házasság szentesíti: a mesebeli kiskondás feleségül veszi a királykisasszonyt vagy a tündérlányt.

Mindkettőnek megtaláljuk változatait Mikszáth műveiben is: a *Prakovszky, a süket kovács* népballadája, *A két koldusdiák* népmesére emlékeztet.

A mesés megoldás, amely mögött ott rejtőzik saját házasságának története is, a kegyetlen valóságot korrigálja: csoda árán is boldogságot teremt. De vajon nem jár-e közel a csodához Mikszáth pályafutása is? A nógrádi esküdtből országos híró író lett, a nyomorgó újságíróból olyan kiválóság, akit a fővárosba látogató Rooseveltnél látni akart!

De Mikszáth nem maradhat meg sem a mese, sem a személyes élmény szintjén, tovább lép, a realizmus talajára. Most már nem Jókaitól, inkább Dickenstől és Maupassant-tól tanul, és műveiben a szerelem és a házasság viszonyát, számos ellentétét reálisan ábrázolja.

Ha eddig azért voltak különösek a házasságok, mert csodás módon kapták meg jutalmul a hősök életük párját, akkor most ennek éppen az ellentéte következik: az udvarlás, a jegyesség és maga a házasság is — a maga sajátos ábrázolásával — a kor visszaéléseinek leplezését szolgálja.

A dzsentri leplezése még kedélyes história: hát istenem, az elszegényedett urak ünnepnapot csinálnak maguknak egy-egy házasság alkalmával (A gavallérok). Már-már elhiszi a vendég, hogy igazi nagyurak, birtokosok közé került, míg aztán kivil, hogy a birtok régen elűszott, a dzsentri már a vármegye hivatalában keresi meg száraz kenyerét.

De a Katánghy-történet már nem ilyen ártatlan! Katánghy Menyhért a jólkereső orvos szerepét játssza, Blandi bárónő lánya pedig, Klárka száz Napóleon-aranyat ad át neki — ez az orvosi honorárium. Menyus megkéri a gazdagnak vélt lányt — egymást csapják be. A történet tanulságát Katánghy így fogalmazza meg: „Összekerültünk, feleség”.

Mikszáth itt a férjvadászatot mutatja be, és leplezi „a nevelőbeli kis bakfist”, akiből a doktor távozása után „haragos fúria” lesz. Ez a leplezés végigvonul az író egész életművén. Mikszáth gyűlöli kora lánynevelő intézeteit, s még ezeknél is inkább a német és francia nevelőnőket, akik ásatag illemszabályokkal keserítik meg a magyar lányok életét. Nevetségesség is teszi őket, ahol csak lehet. Ki ne emlékeznék Madame Kriszba mulatságos kalandjaira! (*Szent Péter esernyője*). Veronka azt tartja, hogy nem fogadhatja el Wibra Gyuri kocsiját, mert tiltják az illemszabályok. No de Madame Kriszba, némi tárgyalás után, mégis engedélyezi a dolgot, mert hiszen „a kocsni nem kar”, és az illemszabály csak a férfi karjának elfogadását tiltja. Szegény Madame! Azt is meg kell érnie, hogy tanítványa az eljegyzést nem szépen bútorozott szalonban, hanem egy vadkörtefa alatt tartja. „Mit fognak erre mondani?”

Az elszegényedett dzsentrit Mikszáth még érthető részvétellel ábrázolja, annál is inkább, mert nógrádi ismerősei, munkatársai között néhány becsületes, jószándékú fiúval találkozott. Annál kíméletlenebb a hatalmaskodó dzsentrivel és a többi főúri renddel szemben.

A *Különös házasság* témaválasztása azért szerencsés, mert a „szent” házasság ilyen ábrázolásával egyszerre két ellenséget lehetett leteríteni. Ebben a házasságkötésben a feudális hatalommal rendelkező Döry báró éppoly bűnös, mint a papja, aki a

báró lányát elcsábította, és visszaélt a rábizott egyházi funkcióval. Csakhogy Mikszáth nem két személyiséget, hanem típusokat vett célba. A különös házasság kieszelői és végrehajtói megbízható szövetségekkel rendelkeznek, felsorakozik mellettük az egész reakció. A kapzsi, korrupt, megvesztegethető papság összefog, és minden ígéret ellenére a különös házasságot érvényesnek mondja. Maga a jogi eset is felháborítja az olvasót, de Mikszáth nem éri be ennek bemutatásával. Amihez legjobban ért, egy szerelmes párt ábrázol, s ennek a vágyait, reményeit, küzdelmeit mutatja be. Buttler János gróf szereti Horváth Piroskát, és azért kívánja megsemmisíteni az erőszakolt házasságot, hogy őt vehesse feleségül. Így ütközik össze egymással a regényben két világ, s ezeket egy erőszakos kényszerházasság, s egy másik, boldog házasság reménye testesíti meg.

Valahányszor szerelmi jelenetet, udvarlást, csipkelődést ábrázol az író, valami kevés mindig megelevenedik ilyenkor a saját múltjából. Vajon miért tudja annyira hitelesen bemutatni az ifjú jegyespár lelkivilágát? Honnan tudja, mit érzett Buttler János, amikor szavát adta, hogy nem keresi fel Piroskát? Hogyne tudta volna, mikor maga is átélte ezt a válságot, csak éppen a múltat kellett felelevenítenie. De hiszen eleven az: Horváth uram meséi, amelyekkel a kérőket próbára teszi, egy tőről fakadnak azokkal, amiket Ebecken a nagymama mondott el Mikszáthnak, a kisdíáknak.

A romantikus és népies regényekben, éppen úgy, mint a tündérmesében, a házasság megkoronázza a művet: a hős küzdelmeinek legszebb jutalma. Ezért természetes, hogy ehhez a regény utolsó lapjain jut el az olvasó. Ezzel szemben, a *Különös házasság* szerkezete inkább a bűnügyi regény felépítésére emlékeztet: a gonosztettet a mű elején követik el. Mindez erősen összefügg a regény mondanivalójával. A házasság az erodem jutalma, erkölcsi és anyagi felemelkedést jelent, s ezt meg kell érdemelni. A különös házasság azonban ennek éppen az ellenkezője, olyan gaztett, amely Döry Máriának nyújt erkölcsi elégtételt a kor megítélése szerint, s anyagilag a vőlegény kifosztását jelenti. Ez a házasság olyan, mint a bűnügy, helye a mű elején van, következményei is csak elkövetése után vizsgálhatók meg.

Valójában két különös házasság található a regényben, az egyik törvény szerint érvényes, ez Buttler János és Döry Mária házassága, a másik inkább romantikus elképzelés: Buttler János és Horváth Piroška talán álneven, idegenben mégis boldog házasságban élhet...

Mikszáth két híron játszik, s mindkettőn művészen: bemutatja a jogtudósok, a ravasz ügyvédek, a minden hájjal megkent vesztegetők és a megvesztegethetők küzdelmét, s ezzel összefonja a másik szálát. mély érzéssel, saját emlékeinek felelevenítésével ábrázolja egy szép szerelem megszületését, két lélek harcát a boldogságért.

Említettük már, hogy Mikszáth műveiben szinte alig lehet „rendes” házasságot találni, még a mellékszereplők is különösen kötnek nála házasságot. Gondoljunk Horváth Miklós uramra, aki kihirdeti, hogy annak adja Rózsi lányát, aki három kérdésére meg tud felelni. Bizony, nehéz a vizsga, egy Bezeredy nevű kapitány mégis megfejtja a kérdéseket — a jóképű férfiút a lánytól megkapta előre a megoldásokat. Katicával se járt jobban a ravasz apa: őt meg egy hadnagy egy éjjel szó nélkül megszőktette, nem csoda, ha Piroskát annyira féltette, s olyan különösen nevelte, hogy sok vonásában a külön Mauks Ilonára hasonlított...

Eszményítő, népmesei-romantikus házasságot az író csak pályája első szakaszában mutatott be, s még ekkor sem szívesen. Szereplői ritkán jutottak el a mesei lagzi megtartásához, a történet rendszerint a házasság ígéretével fejeződött be. Mintha az író szándékosan kerülne a templomi ceremónia bemutatását, amely saját életében, mindkét házassága alkalmával csak gondot és alkalmatlanságot okozott neki.

A *két koldusdiák*, éppen úgy, mint *A beszélő köntös* az esküvő ígéretével fejeződik be. A bátor cigánylány, aki mesés hőstettel ér el céljához, azt kérdi jövődöbéljéről: „Várod-e még egyszer, míg a hajam kinő?”

A vitéz tisztán, hallhatóan felelte:
— Nem Cinna, nem várom.”

Még az esküvő megható, könnyekre fakasztó hangulatát sem akarja megteremteni. A *Beszterce ostromát* így fejezi be: „És most már, midőn olvasóimtól búcsút veszek, még csak azon tépelődöm, nem felejtettem-e ki egyet-mást? Talán a Tarnóczy esküvőjéről kellene szólanom még valamit?

— Ejh, hiszen benne volt akkor egész terjedelmében a „Vág-völgyi Lap”-ban. Még az Apolka öltözékét is leírták. Ha jól emlékszem, sűrű útiruhát viselt, orgona-virágos szalmakalappal.”

Akli Miklós esküvőjét divatos templomban rendezik, de a szertartást egy merénylő megzavarja. Az esketés elmarad, s úgy tűnik, mindörökké, mert a császár és felesége égi jelt látott ebben a templomi eseményben. Szerencsére egy pletyka elterjedése mégis szükségessé teszi a házasságot. Ekkor végre úgy folyik az esketés, ahogy Mikszáth a magát is szerette volna. Akli szobájában rendezték: „Orgonaszó nem volt, se szent ének, hanem egy madár csiripelt az ablakpárkányon a szertartás alatt, és az olyan szép volt, hogy gyönyörűség volt hallani”.

Hány magyarszakos tanár bosszankodott már azon, hogy tanítványai beleszerettek Noszty Feribe! Hiába magyarázták nekik a váltóhamisítást, Mari rászédését, a gyerekek nem szívesen engedtek. Vajon miért? Nem volt-e igazuk, legalább egy kissé?

Mint Jókai, Mikszáth is saját élményeiből merített, nagy regényeinek szerelmi jelenetei sok tekintetben a nógrádi múltat elevenítik fel.

Mikszáthné említi visszaemlékezésiben, mennyire szerette férje a természetet. Ez egyébként már korai novelláiból kitűnt. Nem csoda, ha csaknem valamennyi regényének szerelmei a szabadban, szép tájon, költői környezetben beszélgetnek egymással. És ez a beszélgetés? Csipkelődés, ugratás, amely sokszor szinte sakkjátszmára vagy még inkább kártyajátékra emlékeztet. Ez különösen Noszty Feri esetében áll: minden adu az ő kezében van, hiszen Mari nem ismeri a cselszöveget, amelyet Máli néni gondolt ki. De hiszen ilyenféle, persze ártatlan tréfákat a Mauks lányok rászédésére maga az író gondolt ki.

Már Sötér István rámutatott, hogy Noszty Ferinek számos kedves, megnyerő vonása van. Hogyne lenne, mikor az író olykor saját érzékeny lelkiismeretét szólaltatja meg, pedig Ferit beszélteti, vagy a természetben gyönyörködik, amúgy Mikszáthmódra, amikor a züllött dzsentrifíút ábrázolja. Tóth Marit pedig sok tekintetben feleségéről, Mauks Ilonáról ábrázolta: alakjával a jellemes lányt mutatta be.

A Noszty fiú esete Tóth Marival talán még a *Különös házasságnál* is keserűbb regény. Itt nem találunk kontraszthatást, olyan szerelmeseket, akiket igazán megszerethetnének. Mikszáth ebben a regényben nem mutatott be. Sőt, a Noszty család aljas tervén kívül, amely végül is sikertelen maradt, csak olyan házasságokat ábrázolt, amelyek kiábrándítják az olvasót. Mennyi szeretettel mutatja be a három ifjút, akiknek barátsága híven kitart késő öregségükig! De milyen házaseletet élnek ezek a barátok? Tóthné, Velkoviczné nem véletlenül olyan ostoba, hiú és gyermeketeg lélek, Mikszáth ilyennek ismerte az asszonyokat, akiknek férje meggazdagodott, s talán kiművelődött, hogy annál távolabb kerüljön tőlük. És a dzsentriházasság? Ezt Kopereczky és Vilma, tehát a főispán úr és neje bemutatásával leplezi le az író. Vilma megtanulta a Sacré Coeur intézetben, hogy a szegény lánynak nem szabad válogatnia, mert aki gyalog jár, az üljön fel az első hintóra, amelyet felkínálnak. Meg is fogadja a tanácsot: hozzámegy Kopereczky báróhoz, akit nem szeret, sőt lenéz, s erre meg is van minden oka, ugyan miért tisztelné, szeretné „az állatok tanítványát”? Van más, akit szeressen. A főispáni titkár, régi szerelme jött el utána, persze, a jó testvér, Feri segítségével.

Keserű regény a *Noszty fiú esete Tóth Marival* azért is, mert az egész vármegyét elítéli. Itt nem szakad két pártra a nemesség, hanem az öreg Noszty és Máli néni irányításával az egész apparátus azért dolgozik, azon fáradozik, hogy Ferinek megszerezze Tóth uram lányát, s főként a vagyonát.

A ravasz csel nem koronázza siker: a polgár leleplezi a dzsentriintrikát. A házasság füstbe megy, s ez jelképes is, hiszen a házasság a hős végső, legnagyobb jutalma lenne, másrészt erkölcsi ítélet is, hiszen meghiúsítása a hozományvadászat megbélyegzését jelenti.

Semmi sem bosszantotta jobban Mikszáthot, mint az, ha Ilonka is követte a szokásokat, és attól tartott, hogy valamiért megszólják. Éppen az előítéletek, a rossz közvélemény ellen küzdött, s erre buzdította menyasszonyát, majd feleségét is. Talán ezért is ábrázolta Podwolski gróftól olyan ellenszenves figurának, mert ő igazán tudta, mi a szokás, ha valakinek a lányát kompromittálják: „Ezt így csinálják, barátocskám, egész Európában, a világ eleje óta... Hát mi az ördögöt csinált volna akkor az elszegényedett nemes ember, hol regresszállhatta volna magát, ha az efféle szerencsejáték se lett volna?”

Éppen úgy, mint a *Különös házasság* hőse, Tóth uram is világosan látja: itt nem lehet élni, és családostól elköltözik a környékről.

A *fekete város* legszebb, legmegragadóbb lapjain Fabriciusz és Otrokócsy Rozália szerelméről olvasunk. És még ezek is megszépülnek, ha Mikszáthné visszaemlékezéseit is felidézük: a kedves csipkelődés, a nyomozás egy titok után az ifjú Mikszáthot jellemzi: az író ismét sok emléket, vonást elevenített fel múltjából.

Mennyire kívánja az olvasó az ifjak boldogságát! Maga a szerző is érzi: ez a tiszta, őszinte szerelem beteljesülést érdemel. Még arról is ír, hogy a szerző akarata ellenére, „a gondviselés” szerint fejeződik be a történet. De vajon művészi szempontból lehetett-e másképpen? Az egész regény komor, sötét, csak ez a szerelem nyújt némi vigasztalást az olvasónak. A mondanivaló világos: nemes és polgár ontja egymás véré, céltalanul vagy aljas, földszerző céllal. Nincs innen kiút, a realizmus nem találhat ilyent, ezért hát Mikszáth, s nem a gondviselés fejezi be a regényt.

Dehát akkor ez lenne a végső válasz? Ez hát az író mondanivalója három nagy regényével?

Legfőbb mondanivalója nyilván a leleplezés. Ennek eszköze elsősorban a szerelem megcsúfolásának, a házassági visszaéléseknek bemutatása. Ezekkel van tele még *A fekete város* is (gondoljunk Bibók uramra, vagy Preszton házasságára.)

Az ilyen társadalom kemény, könyörtelen kritikája nagy érdem, különösen amikor a legszebb emberi érzés, a szerelem nevében lehet ítélni. De Mikszáth ennél többet is tesz: utat mutat.

Nógrádtól sohasem szakadt el, az országos, sőt a világhír sem szorította háttérbe a megyét, s mégiscsak az számított, amit ott mondtak róla. A fővárosban rendszeresen látogatta Veres Pálné szalonját, ebben a Borz utcai szalonban nagy viták folytak, itt Jókai, Gyulai Pál, Szász Károly, Vámbéry Ármin és a szellemi élet sok más kiválósága megfordult. Mikszáth ilyen módon első forrásból ismerte meg Veres Pálné tevékenységét, és cikkeivel támogatta „a nőmozgalmat”, sőt a lányok világi nevelésének tervét is.

Veres Pálné 1867-ben megszervezi a Nőképző Egyesületet, majd két év múlva megindítja az első nőképző intézetet. Tanácskozásokon, röpiratokban, előadásokkal népszerűsíti tervét: meg akarja reformálni a nőnevelést. Egyik beszédében így szól erről: „Hazánkban a még most is divó nőnevelés, kiváltképpen az előkelő és gazdag családok lányainál, a reáltudományok, idegen nyelvek s néhány technikai ügyesség elsajátításában kulminál. Ez a nevelési rendszer oly épülethez hasonlít, melynek tetőzete nincsen, s ezért nem felel meg céljának. Hogy tehát a nők magas hivatásukhoz mért célszerű műveltséget nyerjenek, oktatási rendszerünket reformálni kell...”

A nők magas hivatása egyrészt a férfival egyenrangú kenyérkereset, másrészt az ősi, kezdetleges családi élet megújítása. Ilyen módon Veres Pálné világi nőnevelő intézete fontos feladatot tölt be: előkészíti a nők egyenjogúsítását és a családi közösség harmóniáját.

Mikszáth mindezt éber figyelemmel követi nyomon. Veres Pálné felhívásait, pedagógiai előadásait még a kiadás előtt megismeri, maga is tart előadást a híres szalonban. Mint újságíró támogatja a mozgalmat, mint ember szinte családtag Vereséknél. *Múlik a vármegye* című írásával búcsúztatja Veres Pált, az egykori Nógrád megyei alispánt, és Szilárdával, lányukkal szoros kapcsolatot tart. Legfontosabb az a cikke, amelyben Veres Pálné pályafutását bemutatja. Ebből világosan kitűnik: Mikszáthnak határozott koncepciója van, számára a nőnevelés elsőrendű feladat.

Aból indul ki, hogy „nálunk csak olyan asszonyok képe függ a falon, akik férfiak voltak...” Pedig Veres Pálné Beniczky Hermin, aki egykor Madách Imrével levelezett, és akinek pedagógiai tevékenységére külföldön is felfigyeltek bizony megérdemelné, hogy megbecsüljék. Ebben az országban, ahol az asszonyokat „a szellemi mozgalmak, nemzeti aspirációk... nem interesszálják”, sok a tennivaló nőnevelés terén. Mert mi volt eddig a gyakorlat? A katolikusok zárdába adták a lányokat, a protestánsok a helybeli kántorra bízta a nőnevelést, az meg is tanította a lányokat írni és olvasni. És a gazdagok? A gazdag lányokat idegen „boszorkányokra” bízta. Ahogy Mikszáth írta: „Kálmán király hiába törölte el a boszorkányokat. Ezek az idegen boszorkányok idejártak (tízezer volt itt!), és megmételtyezték lányainkat.”

Jól tudta ezt Veres Pálné, és maga is ezért kezdett munkálkodni: lányát nem bízta „boszorkányokra”, hanem maga nevelte. Tapasztalatait értékesíteni akarta, először csak huszonkét asszonyt hívott össze, és megalapította a Nőképző Egyesületet, majd Deák Ferencet is meggyőzte terve helyes voltáról, és nem sokára megindíthatta világi nőnevelő iskoláját, s ezzel megteremtette a magyar nőnevelést.

Mindez nemcsak azért állt közel Mikszáth felfogásához, mert sokat hallott róla Veres Pálné szalonjában, amely a nógrádi emlékek miatt is kedves volt előtte, hanem azért is, mert a nők erkölcsi, társadalmi szerepét olyan sokra becsülte. Romantikus-népies elbeszéléseiben és regényeiben olyan hősokeket, hősnőket ábrázolt, akik bátran küzdöttek céljaik megvalósításáért, és áldozatot hoztak a házasságért. És ezek a regényes házasságok az író élményét is jelentették. Vajon küzdött-e valaki bátrabban az érvényesülésért, hozott-e nagyobb áldozatot a közös boldogságért, mint Mikszáth? Realista regényeiben leleplezte a visszaéléseket, amelyeket a legszebb érzés, a szerelem megcsúfolásával követtek el, elítélte vagy nevetségessé tette a „különös házasságokat”. De mind romantikus fogantatású, mind realista művei nagy részében a jegyesség, a házasság a jellem próbaköve, éppen úgy, mint az író és felesége életében. Ezért saját életének erkölcsi példája akár mint eszmény, akár mint ítélet, kiemondatlanul is ott ragyog műveiben.

És az író, aki könyveiben a jót és a gonoszt oly világosan elválasztotta egymástól, mint újságíró is új utat mutatott, olyan utat, amely a különös házasságoktól a modern házassághoz vezet el.

Lengyel Dénes

JEGYZETEK

1. Mikszáth Kálmán: *Visszaemlékezései*, Bp. 1957. Mikszáth Kálmán: *Összes művei*, 24. kötet, *Levelezése I.* Bp. 1961.
2. *Levelezése*, I. 73–74.
3. *Levelezése*, I. 173.
4. Király István: Mikszáth Kálmán, Bp. 1952. 377.
5. Mikszáth Kálmán: *Összes Művei*, 5. kötet, Bp. 1957. 104.
6. *Levelezése*, I. 46.
7. *Levelezése*, I. 139.
8. *Levelezése*, I. 130.
9. Az ebecki délutánok, *Hátrahagyott munkák*, Bp. é. n. 39–48.
10. Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése, összeállította Rudnay Júzsélné és Szigethy Gyuláné, Bp. 1902. 234.
11. uo. 651–662.